ФІЛІМОНОВ М. В.,
аспірант кафедри кримінального процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.98:004.056.5
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.6.49

ДО ПИТАННЯ ЩОДО СТАНУ НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У КІБЕРПРОСТОРІ У ЮРИДИЧНІЙ ДОКТРИНІ

Дослідження присвячене аналізу стану наукових досліджень проблематики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі, з урахуванням сучасного розвитку цифрових технологій та інформаційної інфраструктури. Автор розглядає історію формування вітчизняного доктринального доробку, починаючи з перших робіт, спрямованих на використання спеціальних знань при розслідуванні комп'ютерних злочинів, і до сучасних досліджень, що комплексно охоплюють криміналістичні, кримінологічні, процесуальні та міждисциплінарні аспекти кіберзлочинності.

Автором проаналізовано декілька напрямків дослідження проблематики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі у сучасній доктрині: 1) дослідження, присвячені загальній методиці розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі; 2) дослідження, присвячені методиці розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі; 3) дослідження, присвячені кримінальним процесуальним проблемам розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі, зокрема, проблемі належності і допустимості цифрових доказів; 4) дослідження, присвячені кримінологічним проблемам кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі; 5) міждисциплінарні дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі.

Автор доходить висновку, що переважна частина досліджень зосереджена на криміналістичній характеристиці кіберзлочинів, методиці їх розслідування, техніко-криміналістичному забезпеченні та особливостях застосування спеціальних знань. Водночас, наявний науковий доробок створює ґрунтовну теоретичну базу для подальших досліджень, однак водночас актуалізує потребу у поглибленому вивченні процесуальних особливостей доказування та адаптації кримінального провадження до умов стрімкого розвитку цифрових технологій.

Ключові слова: *кримінальне провадження, досудове розслідування, методика розслідування кримінальних правопорушень, цифрові докази, кіберпростір, кримінальні правопорушення, вчинені у кіберпросторі.*

Filimonov M. V. On the Issue of the State of Scientific Development of the Problems of Investigating Criminal Offenses Committed in Cyberspace in Legal Doctrine

The study is dedicated to the analysis of the state of research on the investigation of criminal offenses committed in cyberspace, taking into account the contemporary development of digital technologies and information infrastructure. The author examines the history of the formation of the domestic doctrinal framework, from the earliest works focused on the use of specialized knowledge in investigating computer crimes to contemporary studies that comprehensively cover the criminalistic, criminological, procedural, and interdisciplinary aspects of cybercrime.

Several research directions regarding the investigation of criminal offenses committed in cyberspace in modern doctrine are analyzed: 1) studies devoted to the general methodology of investigating cyber offenses; 2) studies dedicated to the methodology of investigating specific categories of cyber offenses; 3) studies addressing criminal procedural issues, particularly the admissibility and probative value of digital evidence; 4) studies focused on criminological aspects of cyber offenses; and 5) interdisciplinary studies related to the investigation of cyber offenses.

The author concludes that the majority of research focuses on the criminalistic characteristics of cybercrime, investigative methodologies, technical and forensic support, and the application of specialized knowledge. At the same time, the existing scholarly contributions provide a solid theoretical foundation for further studies while highlighting the need for in-depth examination of procedural features of evidence collection and adaptation of criminal proceedings to the rapid development of digital technologies.

Key words: *criminal proceedings, pre-trial investigation, methodology of criminal investigation, digital evidence, cyberspace, cybercrime, criminal offenses committed in cyberspace.*

Вступ. Дослідження питань розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі на сьогоднішній день набуває неабияке значення, адже цифрові технології остаточно стали невід'ємною частиною не лише повсякденного життя, але й економіки, суспільства, державного управління тощо. Натепер кіберпростір використовується не лише як засіб комунікації та обміну інформацією, але й як середовище для вчинення певних категорій кримінальних правопорушень, серед яких шахрайство, крадіжки, незаконні дії з платіжними засобами, розповсюдження порнографічних предметів, посягання на національну безпеку тощо.

Кримінальним правопорушенням, вчиненим у кіберпросторі традиційно притаманні певні іманентні ознаки, які полягають у їх високому ступеню латентності, транскордонному характері, а також використання високих інформаційних технологій і телекомунікаційних мереж. Останнє обумовлює складність наукового осмислення відповідних питань, оскільки крім традиційних криміналістичних знань, воно вимагає застосування знань у сфері кібербезпеки, зокрема, щодо використання анонімізаційних технологій, шифрування, тощо. Цей фактор значно ускладнює й роботу органів досудового розслідування.

Саме тому, наукові дослідження у цій сфері сприяють виробленню ефективних методик розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі, а також удосконаленню процесу збирання та фіксації цифрових доказів.

Водночас, відповідні питання вже тривалий час є предметом наукового пошуку авторів у різних галузях знань. У юридичній доктрині та інших царинах наукових досліджень до релевантних питань звертались І.І. Васильковський, О.Ю. Довженко, П.П. Галушко, І.Г. Каланча, Я.В. Неділько, Д.В. Пашнєв, О.А. Самойленко, В.В. Сисолятін, В.А. Сусукайло, А.В. Ратнова, А.В. Рейнгольд, Б.Б. Теплицький, Д.М. Цехан, М.Ю. Яцишин тощо.

Відповідно, натепер постає питання про стан наукового дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі та визначення подальших перспективних напрямків наукового пошуку, що відображали б сучасний ступінь науково-технічного прогресу.

Постановка проблеми. Мета статті полягає у визначенні стану наукового дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі та визначення подальших перспективних напрямків наукового пошуку у цій галузі.

Результати досліджень. Наукові доробки, присвячені дослідженню проблематики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі у вітчизняній юридичній доктрині з'являлися по мірі того, як розвивалися цифрові технології та набували

масового впровадження у повсякденне життя громадян. Саме цей фактор обумовив дедалі частіше використання кіберпростору для вчинення кримінальних правопорушень та актуалізував питання щодо способів збирання відповідних доказів, які очевидно, істотно відрізняються від більшості «традиційних» кримінальних правопорушень, що вчиняються у реальному світі, а не у віртуальному середовищі.

Однією із перших робіт, у якій комплексно розглянуто проблеми розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі є дисертаційне дослідження Д.В. Пашнєва «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій» (м. Харків, 2007). Автором, зокрема, було вперше виокремлено структуру спеціальних знань обізнаних осіб, які залучаються до розслідування комп'ютерних злочинів, до якої включено: 1) основні спеціальні знання, до яких відносяться технічні знання в галузі комп'ютерних технологій і за якими здійснюється підготовка фахівців у вузах України – інформатика, комп'ютерні науки, комп'ютерна інженерія, програмна інженерія, системна інженерія, автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології, безпека інформаційних і комунікаційних систем, системи технічного захисту інформації, управління інформаційною безпекою; 2) додаткові юридичні знання – з криміналістики, кримінального процесу, нормативних актів, що регламентують діяльність в сфері використання комп'ютерних технологій [1, с. 9].

Загалом, наукові дослідження, присвячені криміналістичним проблемам розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі натепер складають основний масив доктринального доробку у цій галузі. Зокрема, цим питанням присвячено монографічні дослідження І.І. Васильковського, Б.Б. Теплицького, О.А. Самойленко, Я.В. Неділько.

У дисертаційному дослідженні І.І. Васильковського «Взаємодія правоохоронних органів при розслідуванні кіберзлочинів» (м. Київ, 2019) автором, серед іншого, було сформульовано сучасну класифікацію кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі: 1) за масштабністю (загальносвітові, на рівні країни, на рівні користувача, на рівні щоденного використання); 2) за ступенем соціальної небезпеки (високий ступінь їх розповсюдження; дуже високий рівень суспільної небезпеки (збитки від них часто не піддаються обчисленню); ступінь латентності (чи не найбільший порівняно з іншими видами злочинів); велика кількість професійної або «білокоміркової» злочинності; транснаціональний характер їх окремих видів); 3) згідно з класифікацією злочинів, впроваджених КК України (використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (у сферах платіжних систем); обігу інформації протиправного характеру із використанням електронно- обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; господарських відносин та приватної власності, яка включає в себе незаконні фінансові операції та заборонені види господарської діяльності, що здійснюються за допомогою мереж електрозв'язку чи комп'ютерних мереж); 4) з урахуванням мотивації злочинців (кібершахрайство з метою заволодіння коштами; кібершахрайство з метою заволодіння інформацією (для власного користування або для подальшого продажу); втручання в роботу інформаційних системи з метою одержання доступу до автоматизованих систем управління (для навмисного пошкодження за винагороду або для нанесення збитків конкурентам); інші злочини) [2 с. 111].

Дисертаційне дослідження Б.Б. Теплицького «Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» (М. Київ, 2021) присвячене дослідженню засад техніко- криміналістичного забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Автором серед іншого, запропоновано типовий перелік питань, що мають ставитись свідкам на подальшому етапі розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж [3, с. 94–95].

У дисертаційному дослідженні Я.В. Неділько «Розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням інформаційних комп'ютерних технологій» (м. Київ, 2023) автор звертається, серед іншого, до питань щодо способу і слідів кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням інформаційних комп'ютерних технологій, обстановки й особи, яка вчинила кримінальне правопорушення з використанням інформаційних комп'ютерних технологій, слідчих ситуацій розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням інформаційних комп'ютерних технологій, висунення версій та планування розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням інформаційних комп'ютерних технологій, особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення, а також спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням інформаційних комп'ютерних технологій [4].

Комплексному дослідженню методики розслідування злочинів, що вчиняються у кіберпросторі були присвячені монографічне дослідження О.А. Самойленко «Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі» (м. Одеса, 2020) [5] та дисертаційне дослідження О.Ю. Довженко «Основи методики розслідування кіберзлочинів» (м. Харків, 2021) [6].

Слід також відзначити й наявність у доктрині наукових досліджень, присвячених розслідуванню окремих категорій кримінальних правопорушень, що вчиняються у кіберпросторі.

Так, зокрема, дисертаційне дослідження А.В. Рейнгольда «Основи методики розслідування шахрайства в інтернет-комерції» (м. Дніпро, 2023) присвячено розробці концептуальних основ методики розслідування шахрайства в інтернет-комерції. Автором було, зокрема, аргументовано підхід до розгляду методики розслідування шахрайства в інтернет-комерції через проведення тактичних операцій, на підставі чого розроблено низку тактичних операцій з оптимальним комплексом дій для кожної, зокрема: «Фальшивий сайт», «Незаконна транзакція», «Встановлення IP-адреси», «Ідентифікація особи у віртуальному просторі», «Встановлення умислу», «Організація затримання шахрая, який діяв у мережі інтернет» [7, с. 172].

У дотичному науковому напрямку здійснював наукові розвідки В.В. Сисолятін, підготувавши дисертаційне дослідження «Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням інтернет-банкінгу» (м. Київ, 2024). Дослідником було одним із перших сформульовано у доктрині систему способів безпосереднього вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень: 1) шахрайські дії під час використання інтернет-банкінгу (фішинг, кардінг); 2) несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж; 3) незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення; 4) розповсюдження шкідливих програмних чи технічних засобів або їхній збут з використанням мережі Інтернет; 5) несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в комп'ютерах; 6) умисне масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійснене без попередньої згоди адресатів, що призвело до порушення або припинення роботи комп'ютерів, та ін. [8, с. 175].

У межах поставленого завдання не можна оминути увагою й ті дослідження, які присвячені питанням, тісно пов'язаним із проблемою розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі. Серед них, передусім, слід відзначити питання електронних та цифрових доказів, яке натепер доволі активно досліджується у кримінальній процесуальній доктрині. Йому присвячене дисертаційне дослідження А.В. Ратнової «Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні» (м. Львів, 2021). Авторка виокремлює, зокрема, характерні ознаки електронних документів як джерела доказів, до яких відносить як наявність метаданих, електронна форма, необхідність візуалізації за допомогою спеціальних програм та пристроїв, а також

наводить їх класифікацію за стадіями виготовлення; за комбінацією метаданих; в залежності від доступу до метаданих електронного документа; за ступенем захисту; за джерелом походження; за їх місцем розташування; за формою [9, с. 74].

Вагоме значення на сучасному етапі набувають й питання кримінологічного аналізу кіберзлочинності та розробки заходів протидії цьому явищу. Так, дисертаційне дослідження П.П. Галушка «Кримінологічна характеристика та протидія кіберзлочинності в Україні в умовах війни» (м. Харків, 2025) було спрямоване на усунення цих прогалин у доктрині. Науковцем, серед іншого, було сформульоване кримінологічне поняття кіберзлочинності як масового, багатофункціонального комунікативно-технологічного феномену, що розгортається через апаратне та програмне комп'ютерне забезпечення у просторі комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку (кіберпросторі), форми прояву якого передбачені законом про кримінальну відповідальність [10, с. 112]. Вагому увагу у своєму дослідженні автор приділив і кримінологічному аналізу російських кібератак проти України в умовах повномасштабної війни.

Як уже було зазначено вище, питання розслідування кримінальних правопорушень вимагає не тільки правових, а й технічних знань. У зв'язку із цим, питання розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі досліджуються не тільки у юридичній доктрині, а у межах інших галузей знань, зокрема, у сфері кібербезпеки. Наприклад, В.А. Сусукайлом було підготовлене дисертаційне дослідження «Розроблення моделі системи дослідження кіберзлочинів для складових інфраструктури інформаційних систем» (м. Львів, 2024), у якому автором було проаналізовано наявні проблеми комплексних систем дослідження кіберзлочинів для інфраструктури інформаційних систем, вивчення сучасних методів побудови систем інформаційної безпеки з використанням DevSecOps-підходу, ISMS-методології, технології Blockchain та моделей штучного інтелекту [11].

Висновки. Отже, аналіз вітчизняного доктринального доробку свідчить про поетапне, але системне формування наукових підходів до дослідження проблематики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі. Починаючи з перших праць, зосереджених на питаннях використання спеціальних знань та залученні обізнаних осіб у сфері комп'ютерних технологій, наукова думка еволюціонувала у напрямі комплексного осмислення як криміналістичних, так і кримінально-процесуальних, кримінологічних та міждисциплінарних аспектів кіберзлочинності.

Переважна частина досліджень зосереджена на криміналістичній характеристиці кіберзлочинів, методиці їх розслідування, техніко-криміналістичному забезпеченні та особливостях застосування спеціальних знань. Разом із цим, у сучасних роботах простежується тенденція до деталізації методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, що вчиняються у кіберпросторі, зокрема шахрайства в інтернет-комерції, злочинів у сфері інтернет-банкінгу, а також протиправних посягань на інформаційні та платіжні системи. Такий підхід свідчить про усвідомлення необхідності врахування специфіки способів учинення, слідової картини та особи правопорушника у віртуальному середовищі.

Загалом, наявний науковий доробок створює ґрунтовну теоретичну базу для подальших досліджень, однак водночас актуалізує потребу у поглибленому вивченні процесуальних особливостей доказування та його адаптації до умов стрімкого розвитку цифрових технологій.

Список використаних джерел:

1. Пашнєв Д.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2007. 228 с.

2. Васильковський І.І. Взаємодія правоохоронних органів при розслідуванні кіберзлочинів : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2019. 257 с.

3. Теплицький Б.Б. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2021.

4. Неділько Я.В. Розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням інформаційних комп'ютерних технологій : дис. … д-ра філософії. 081 «Право». Київ, 2023. 257 с.

5. Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / О. А. Самойленко; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса : ТЕС, 2020. 372 с.

6. Довженко О.Ю. Основи методики розслідування кіберзлочинів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2020. 235 с.

7. Рейнгольд А.В. Основи методики розслідування шахрайства в інтернет-комерції : дис. … д-ра філософії. 081 «Право». Дніпро, 2023. 250 с.

8. Сисолятін В.В. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням інтернет-банкінгу : дис. … д-ра філософії. 081 «Право». Київ, 2024. 230 с.

9. Ратнова А.В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : дис. … д-ра філософії. 081 «Право»..Львів, 2021. 248 с.

10. Галушко П.П. Кримінологічна характеристика та протидія кіберзлочинності в Україні в умовах війни : дис. … д-ра філософії. 081 «Право». Харків, 2025. 236 с.

11. Сусукайло В.А. Розроблення моделі системи дослідження кіберзлочинів для складових інфраструктури інформаційних систем : дис. … д-ра філософії : 125 «Кібербезпека». Львів, 2024. 196 с.